

**СВОБОДА І БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО
ЗАХИСТУ: ФАКТОР ВІЙНИ**

Летнянчин Л.І.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пострадянська Конституція України звертається до категорії «безпека» доволі часто і в різних варіаціях, що є характерною рисою країн, які зазнали

впливу тоталітаризму. Звучить парадоксально, але такий конституційний акцент далеко не завжди призводить до високого рівня безпеки, скоріше навпаки – тоталітарні практики і культура минулого створюють небезпеку для свободи і фундаментальних прав. На цьому тлі вельми показово, що «в Німеччині, яка, пройшовши через гіркий історичний досвід, обрала своїм найвищим конституційним принципом повагу і захист людської гідності, поставлено на чільне місце безпека самої свободи» [1, с. 90]. Ба більше, доктринально заперечується існування основного права на безпеку.

Отже, в частині першій статті 3 Конституції України безпека людини визнається найвищою соціальною цінністю, а стаття 50 гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Інтереси національної безпеки виправдовують обмеження в реалізації деяких прав і основоположних свобод: невтручання в особисте й сімейне життя (ч. 2 ст. 32), свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань (ч. 3 ст. 34), свободи об'єднання у політичні партії та громадські організації (ч. 1 ст. 36), свободи мирних зібрань (ч. 2 ст. 39), підриив безпеки є підставою для заборони діяльності політичних партій і громадських організацій (ч. 1 ст. 37). Основи національної безпеки є предметом виключного законодавчого регулювання (п. 17 ч. 1 ст. 92), Президент України забезпечує національну безпеку (п. 1 ч. 1 ст. 106), очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18 ч. 1 ст. 106), Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки України (п. 7 ч. 1 ст. 116).

У свою чергу забезпечення екологічної безпеки є обов'язком держави (ст. 16). На забезпечення національної безпеки України спрямована зовнішньополітична діяльність України (ст. 18). Забезпечення економічної та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, а забезпечення державної безпеки покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (частини перша та третя статті 17).

Видається цілком логічним, особливо в умовах російсько-української війни, чому саме захисники безпекових цінностей – військовослужбовці та інші категорії, тобто ті, хто здійснює конституційно значущі функції, пов'язані із ризиком для життя і здоров'я – повинні бути в більш, так би мовити, привілейованому становищі, і не залежати від фінансових і матеріальних можливостей держави, коли йдеться про їхній соціальний захист [2]. Аналогічну доктрину орган конституційного контролю в Україні сформулював і щодо захисників екологічної безпеки [3]. Френсіс Фукуяма звертає увагу на те, що «в аристократичних суспільствах було глибоко вкорінене переконання, що честь і повага належить не кожному, а тільки стану людей, які ризикували життям. Відлуння цих поглядів – повага, яку ми, громадяни сучасних демократичних суспільств, зазвичай виявляємо до військових, що гинуть заради своєї країни, або поліцейських і пожежників, які ризикують життям, виконуючи службові обов'язки. Не кожен має гідність та повагу, найменше – підприємці і робітники, чия головна мета досягти максимального добробуту для себе» [4, с. 32]. Яскраво такий підхід Конституційний Суд України продемонстрував у рішенні Другого сенату від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). Акцентуючи на тому, що «підтримання високого рівня обороноздатності є найвищим державним інтересом і однією з найбільш захищених конституційних цінностей України», оскільки захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є «найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» (частина перша статті 17 Основного Закону України)» (абзац перший підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини), Конституційний Суд доходить висновку, що «конституційний обов'язок держави щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців (статті 17, 46 Конституції України) є значущішим ніж будь-які цілі, досягнення яких законодавець визначав як підставу для запровадження обмеження права на отримання одноразової грошової допомоги

у збільшеному розмірі при зміні групи інвалідності, збільшенні відсотка втрати працездатності часовими рамками» (абзац перший підпункту 5.3 пункту 5 мотивувальної частини) [5].

Розвиваючи зазначену юридичну позицію, Конституційний Суд України у Рішенні від 12 жовтня 2022 року № 7-р(П)/2022 (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) вважає, що зі змісту частин першої, другої, п'ятої статті 17 Конституції України у їх взаємозв'язку з частиною першою статті 46, частиною першою статті 65 Основного Закону України впливає «конституційний обов'язок держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня» (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини) [6].

На відміну від конституціоналізації безпеки, геть інший підхід опанував стосовно конституційно визнаної в євроатлантичній спільноті категорії свободи, яка Основним Законом України безпосередньо не конституційована як цінність. Окремі ініціативи Конституційної Асамблеї України, які були матеріалізовані в оприлюдненій 21 червня 2013 року Концепції внесення змін до Конституції України, виходили з включення свободи до переліку цінностей встановлених частиною першою статті 3 Основного Закону України. Втім, до практичного втілення справа не дійшла. Найкраще ідеї уконституювання свободи як фундаментальної конституційної цінності прислужився орган конституційного контролю в Україні. Конституційний Суд України виходить із того, що **«серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації (виділення автора)»**. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї

поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» (абз. перший, другий підп. 2.3 пункт. 2 мотив. частини)» [7].

На наше переконання, вирішальний вплив на конституціоналізацію свободи як фундаментальної конституційної цінності мала російсько-українська війна, яка триває вже понад 9-ть років. Наразі уконституювання свободи відбувається у прив'язці до прав і вольностей людини, а не в більш широкому розумінні. Так, у рішенні від 22 червня 2022 року № 5-р(П)/2022 (щодо дискримінації у реалізації права на житло) зазначається: «З огляду на зміст приписів статті 21 Конституції України, відповідно до яких „усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах“, „права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними“, Конституційний Суд України дійшов висновку, що **свобода (вільність) людини *a priori* є визначальною та пріоритетною для шанування державою** загалом, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами. Конституційний Суд України керується тим, що **конституційна презумпція людської свободи** обумовлює доконечність потреби обґрунтування будь-якого істотного її обмеження з боку держави» (*виділення автора*) (абзаци четвертий-п'ятий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини) [8].

Тепер на часі повноцінне утвердження свободи, але вже в іншій якості. Як зазначає Нобелівський лауреат Ф. фон Гаєк «застосування поняття «свобода» до колективу, а не по відношенню до індивідів, є цілком очевидним, наприклад, у тому випадку, коли ми говоримо про прагнення народу звільнитися з-під іноземного іґа й самому визначати свою долю. У цьому випадку ми використовуємо слово «свобода» у розумінні примусу по відношенню до народу в цілому» [9, с. 33]. Очевидно, що в умовах повномасштабної війни з

Російською Федерацією свободу слід сприймати у розумінні приспіву Державного Гімну України: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу», чи так як про неї говорив Бенджамін Франклін – і це виражало кредо англосаксонських країн, але є рівною мірою застосовною як до держав, так і до людей: «Ті, хто в головному відмовляються від свободи на користь тимчасової безпеки, не заслуговують ні свободи, ні безпеки» [10, с. 194]. Адже ці твердження в реаліях російсько-української війни підтверджуються героїчними діями Сил оборони України та всього Українського народу.

Останні соціологічні дослідження показують, що фактор війни по особливому, й на перший погляд парадоксально, впливає на ціннісні вподобання (симпатії) громадян України в «дуеті» свобода-безпека. Так, якщо вибирати *між свободою і безпекою*, то українці частіше вибирають безпеку (54,5%, а 44% вибирають свободу). Однак, вибір на користь безпеки зараз істотно менший, ніж у 2020 р., коли перевагу безпеці надавали 66% українців (і це в ситуації, коли в Україні йде широкомасштабна війна і актуальність питання безпеки надзвичайно зросла) [11].

Такі тенденції (пріоритети) переконливо свідчать про генетичний потяг українців до свободи і потребу в її надійних конституційних гарантіях, геть руйнуючи спекулятивну й водночас популярну в Європі тезу про те, що «страх викликає потребу в ще більшій безпеці і відтісняє на задній план прагнення до свободи» [1, с. 107], яка, як би це дивно не звучало, має своїх симпатиків у США.

Таким чином, свобода повинна врешті-решт бути конституційованою в новій повоєнній Українській конституції, запит на прийняття якої вже визріває на рівні експертного середовища [12, с. 13]. Саме в ній цінності свободи, людської гідності, безпеки мають посісти чільне місце в системі конституційних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Sabine Leutheusser-Schnarrenberger. Angst essen freiheit auf. Wbg Theiss in Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBS). 2019. p. 208

2. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 р. №7-рп/2016.URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-pn_2016.pdf
3. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p_2018.pdf
4. Фукуяма Френсіс. Ідентичність. Потреба в гідності й політика. Київ: Наш Формат, 2020. 183 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf
6. Рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-rii2022_0.pdf
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5-r_2_2022.pdf
9. F.A. Hayek. Die Verfassung der Freiheit, 3. Auflage, Mohr Siebeck, Tubigen 1991
10. F.A. Hayek. Der Weg zur Knechtschaft. Ozlog, 2003. 324 p.
11. Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r>
12. Петро Стецюк. Забезпечення незворотності європейського та євроатлантичного курсу України (Конституційно-правові аспекти): Аналітична доповідь. Центр Разумкова, липень 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/07/12/2023-ПАКТ-JUNE.pdf>